

трудоий договір потрібно застосовувати із дотриманням існуючих гарантій трудових прав працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник. – Х.: Фірма „Консум”, 1998.– 480 с.
2. Трудовое право России: учебник / Под ред. А.С.Пашкова. – СПб., 1994. – 288 с.
3. Про зайнятість населення : закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI [Електронний ресурс] - режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
4. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник / К. Ю. Мельник. – Харків : Діса плюс, 2014. – 480 с.

УДК 349.2

Рибак Н. В.,

секретар судового засідання Пустомити
районного суду Львівської області

ОСОБЛИВОСТІ НАБУТТЯ ПЕРВИННОГО ДОСВІДУ ПРОФЕСІЙНО-СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті, на основі загально-теоретичних підходів до розуміння поняття «досвід» автором визначено зміст такої категорії як «первинний досвід професійно-слідчої діяльності». Автором визначено сутність первинного досвіду слідчого та особливості його набуття. Визначено фактори, які впливають на набуття первинного досвіду слідчим ОВС, до яких віднесено: набуття первинного особистого досвіду слідчим, запозичення досвіду у своїх співробітників, належний рівень інформаційного забезпечення, яке дозволяє слідчому належно вивчати нормативні акти та застосовувати їх у своїй роботі, вміння обмінюватись інформацією між співпрацівниками та колегами та брати все корисне з неї. Автором виокремлено етапи набуття «первинного досвіду професійно-слідчої діяльності».

Автором відзначається, що професійне становлення слідчого відбувається саме завдяки набутим знанням, навичкам та умінням, які використовуються ним в процесі виконання ним своїх професійних обов'язків, які він отримує в результаті неодноразового проведення типової роботи та в результаті проведення аналогії між ситуаціями, які виникають в процесі діяльності.

Зауважено те, що багаторічний досвід, знання, навички, уміння та інтуїція, котрі формуються у слідчого під час розслідування справи, дозволять йому передбачити та спланувати процесуальні дії по розслідуванню також злочину, а, отже, слідчий зможе використати уже набуті знання та уміння, розслідуючи сьогодишній злочин.

Ключові слова: слідчий ОВС, первинний досвід, професійно-слідча діяльність, особистий досвід, інформаційне забезпечення.

В статтє, на основе общеобразовательных теоретических подходов к пониманию понятия «опыт» автором определено содержание такой категории как «первичный опыт профессионально-следственной деятельности». Автором определена сущность первичного опыта следователя и особенности его приобретения. Определены факторы, которые влияют на приобретение первичного опыта следователем ОВД, к которым отнесены: приобретение первичного личного опыта следователем, заимствования опыта у своих сотрудников, надлежащий уровень информационного обеспечения, которое позволяет следователю должным образом изучать нормативные акты и применять их в своей работе, умение обмениваться информацией между сотрудниками и коллегами и брать все полезное из нее. Автором выделены этапы приобретения «первичного опыта профессионально-следственной деятельности».

Автором отмечается, что профессиональное становление следственного происходит именно благодаря приобретенным знаниям, навыкам и умениям, которые используются им в процессе выполнения им своих профессиональных обязанностей, которые он получает в результате неоднократного проведения типичной работы и в результате проведения аналогии между ситуациями, которые возникают в процессе деятельности.

Замечено, что многолетний опыт, знания, навыки, умения и интуиция, которые формируются у следователя при расследовании дела, позволяют ему предусмотреть и спланировать процессуальные

действия по расследованию также преступления, а, следовательно, следователь сможет использовать уже приобретенные знания и умения, расследуя сегодняшний преступление.

Ключевые слова: следователь ОВД, первичный опыт, профессионально-следственная деятельность, личный опыт, информационное обеспечение.

In the article, on the basis of general theoretical approaches to understanding the concept of "experience", the author defined the content of such a category as "primary experience of professional-investigative activity". The author determines the nature of the investigator's primary experience and the peculiarities of its acquisition. The factors that influence the acquisition of primary experience by an ATS investigator are identified, which include: the acquisition of primary personal experience by an investigator, borrowing experience from their employees, an appropriate level of information support that allows the investigator to study the normative acts and apply them in their work, the ability to exchange information between co-workers and colleagues and take everything useful from it. The author identifies the stages of acquisition of "primary experience of professional and investigative activity".

The author notes that the professional formation of an investigator occurs precisely because of the acquired knowledge, skills and abilities, which he uses in the course of performing his professional duties, which he receives as a result of repeated work of typical work and as a result of drawing an analogy between situations that arise in the course of activity. .

It is noted that years of experience, knowledge, skills, skills and intuition that are formed from the investigator in the investigation of the case, will allow him to anticipate and plan procedural actions to investigate the crimes as well, and, consequently, the investigator will be able to use the already acquired knowledge and skills in investigating today's crime .

Keywords: ATS investigator, primary experience, professional-investigative activity, personal experience, information support.

На сьогодні проблема формування та становлення професійно зрілого фахівця для виконання різного роду завдань набуває неабиякого значення. Адже професійна компетентність в інтелектуальній та професійній сфері, яка досягається завдяки отриманим знанням, навичкам та умінням у вищих навчальних закладах є прерогативою професіоналізму. Проте для становлення компетентного та досвідченого працівника отриманих знань досить мало. Для цього необхідно весь час працювати, отримувати все нові і нові знання задля набуття досвіду, який у наш час так необхідний кожному у його професійній діяльності.

Так, будучи одним з основоположних понять у науці та практиці, проблема набуття та формування професійного досвіду залишається однією з головних як серед вітчизняних, так і закордонних учених. І це не дивно, адже накопичення досвіду - це досить важливий фактор, який характеризує професійний розвиток та компетентність особистості та суспільства загалом. Адже сучасне суспільство вимагає від особистості певної ініціативи, творчого підходу до поставлених завдань, значного інтелектуального і наукового потенціалу, здобуття нових знань та умінь, а також швидкого вирішення завдань, адаптуючись до реалій сьогодення.

Дослідження поняття досвіду набувають значимість у зв'язку зі зміною ряду професій. І тому сучасні економічні зміни вимагають підготовки кадрів з професійною компетентністю та набуття ними професійного досвіду в процесі роботи задля досягнення хороших результатів у поставленій роботі.

Таким чином, *мета нашої статті* полягає у визначенні сутності та особливостей первинного досвіду професійно-слідчої діяльності.

Аналіз досліджень. Окремі питання професійно-слідчої діяльності досліджувались у наукових працях таких вчених як: О.М. Бандурка, Г.М. Бирюков, І.П. Голосніченко, С.О. Заїка, А.Т. Комзюк, Л.І. Лазор, М.М. Марченко, Х.Т. Мелешко, І.В. Озерський, П.М. Рабінович, Н.С. Уржинська, В.Г. Фатхутдінов, М.Я. Швець, Г.О. Юхновець, О.Н. Ярмиш тощо. Проте, безпосередньо особливості набуття первинного досвіду професійно-слідчої діяльності залишилися поза увагою фахівців.

Розкриваючи питання, яке стало предметом нашого дисертаційного дослідження, для початку пропонуємо з'ясувати що таке «досвід» взагалі. Адже на сьогодні існуючі думки щодо поняття «досвід» часто створюють ілюзію чіткості та ясності даного поняття. Проте в силу своєї необхідності, зміст поняття «досвід» потребує певної інтерпретації та уточнень.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає О.М. Лактіонов, поняття «досвід» розглядається і використовується у різних значеннях: 1) досвід як діяльність (практична, наукова, літературна і ін.); 2) досвід як спосіб і джерело знань, умінь і навичок; 3) досвід як процес (впливає на поведінку, засвоєння нового); 4) досвід як категорія пізнання; 5) досвід як психічне утворення індивіда – предмет психології

[1, с. 165]. Досвід, за тлумаченням С.І. Ожегова, – це відображення у свідомості людини законів об'єктивного світу і суспільної практики, що отримане в результаті практичного пізнання [2].

Таким чином, «досвід професійно-слідчої діяльності» слід розуміти, як сукупність знань, умінь, навичок, набутих та удосконалених слідчим в процесі повсякденної діяльності та засвоєння вже набутої практики напрацьованої іншими працівниками слідчих підрозділів ОВС щодо проведення, як окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, так і проведення досудового розслідування у цілому. Тобто, в процесі практичної діяльності у слідчого формується власний індивідуальний досвід, який він збагачує завдяки опануванню досвіду своїх колег.

У науковій літературі виділяють об'єктивний та суб'єктивний досвід. Так, об'єктивний досвід – це досвід або знання, накопичені людьми (людством) у процесі свого історичного розвитку. Іншими словами це історичний досвід народів, націй, інших соціальних спільностей. В свою чергу, під суб'єктивним досвідом, розуміється особливе поєднання особистісних смислів, настанов, знань, умінь, навичок, що набуто людиною як у процесі навчання, так і всього життя і може виявлятися у разі необхідності в готовності діяти в певних ситуаціях. Саме суб'єктивний досвід робить усіх людей різними, свідчить про унікальність, неповторність особистості. Суб'єктивний досвід поділяється на зовнішній (досвід праці, спілкування, взаємовідношень між людьми) та внутрішній (досвід свідомості) [3, с. 36].

Розділяючи точку зору О. С. Белкіна та Н. К. Жукової варто довести до відому, що під час вивчення проблеми формування досвіду сучасні науковці виокремлюють такі етапи його перебігу, як умоглядний, який починається зі спостереження за навколишнім світом. Поступово в результаті першої самостійної діяльності відбувається формування первинного досвіду, що характеризується самостійними, інколи помилковими спробами знайти вихід із ситуації, що склалася, з опорою на отримані знання. За умови постійної самостійної діяльності й осмислення способів дії та результатів починає формуватися вторинний досвід людини, для якого характерним є здатність орієнтуватися в певній галузі. При цьому автори зауважують, що вказані етапи пов'язані передусім зі способами набуття досвіду та досвідченості людини [4, с. 171].

Отже, аналізуючи вищевикладене, варто зробити висновок, що набуття досвіду не можна розглядати лише як процес засвоєння знань; його необхідно визначити як процес становлення характеру, мислення, волі, який починається ще з навчання. Так, набуття студентами досвіду, як умова успішності підготовки майбутнього кваліфікованого фахівця, орієнтує навчальний процес не на механістичне запам'ятовування навчальної інформації, а на розвиток здатності студента осмислювати, інтерпретувати, трансформувати свій особистісний досвід. Тобто, в процесі навчання вивчення теоретичних та практичних питань дозволяє бути власний та асимілювати чужий досвід, що є запорукою успішної діяльності.

Продовжуючи дослідження питання, яке стало предметом нашого дисертаційного вивчення, слід зазначити, що професійно-слідча діяльність це один із видів практичної юридичної діяльності, безпосередніми завданнями якої є розслідування та розкриття злочинів. Слідча діяльність відбувається у встановленому законом порядку із застосуванням норм чинного законодавства, набутих знань, умінь та навичок, які отримують слідчі в процесі своєї професійної діяльності.

Важливо зазначити і думку В. П. Керліц, котра при дослідженні слідчої діяльності, у своїх працях зазначає, що професія слідчого потребує не тільки наявних задатків, покликання та освіти, але й значного життєвого досвіду, цілого ряду професійних навичок та умінь, які необхідні йому під час виконання свої професійних обов'язків. Діяльність слідчого реалізується у прагненні розслідувати кримінальну справу, розкрити всі обставини злочину та містить у собі широкий спектр збору початкової інформації з метою вирішення професійних завдань [5, с. 325].

З приводу цього слушно зауважує Т.С. Волчецька, котра наголошує, що робота слідчого-початківця в правоохоронних органах після закінчення навчання займає певне місце в його професійному зростанні. По-перше, це пов'язано з якістю підготовки його у вищому навчальному закладі, по-друге, з бажанням молодого слідчого вчитися на чужих помилках, прислухатися до порад досвідчених колег. Проте, слідчий-початківець насамперед не повинний боятися запитати поради або попросити допомоги у колег, наставника або начальника, коли він стикається з певними слідчими ситуаціями, які вимагають від нього прийняття і реалізації нестандартного рішення за своєю сутністю. На практиці існують ситуації, коли молодий слідчий, приступаючи до конкретної практичної роботи, може і не виконати ту або іншу слідчу і процесуальну дію, яка для нього може здаватися специфічним моментом виконання роботи і яка потребує конкретного практичного досвіду. При цьому автор правильно зазначає про наявність типових слідчих помилок, що повторюються, не пов'язаних із

недбалістю, неухважністю або професійною неписьменністю слідчих, а зумовлених невмінням молодих слідчих застосувати свої знання з практики [6, с. 23–24].

Адже, невикористання узагальненого передового досвіду слідчими, особливо молодими фахівцями, небажання удосконалювати свої знання, відсутність мотивації до вивчення нових криміналістичних методик і рекомендацій призводить до зниження якості слідчої діяльності. Прорахунки і помилки слідчого породжують некомпетентність, нейтралізація їх можлива завдяки проведенню слідчої роботи повторно. Тому науково-практичні рекомендації щодо повторності у слідчій діяльності потрібно розробляти й удосконалювати постійно.

Тобто, професійне становлення слідчого у своєму розвитку проходить через виконання слідчим покладених на нього обов'язків та завдань.

Під час виконання своїх службових обов'язків, слідчий повинен бути психологічно готовим до виконання повторної слідчої роботи. Тобто, в ході проведення слідчих дій на нього може чекати завдання, яке ним було виконане раніше. В такому випадку, слідчий повинен психологічно налаштувати себе до планування слідчої роботи повторно, і головне, відповідально. Адже на етапі повторної слідчої роботи такі необхідні якості слідчого як уважність, зосередженість та об'єктивність можуть дещо послабитись, в силу того, що слідчий буде вважати роботу вже проробленою, а тому і менш важливою.

Варто зауважити і те, що багаторічний досвід, знання, навички, уміння та інтуїція, котрі формуються у слідчого під час розслідування справи, дозволять йому передбачити та спланувати процесуальні дії по розслідуванню також злочину. Тобто слідчий зможе використати уже набуті знання та уміння, розслідуючи сьогоднішній злочин. Проте молодому слідчому не потрібно забувати, що будь-яку слідчу роботу, яка була проведена ним раніше, можливо потрібно буде вже повторити по-іншому, використовуючи нові знання та ресурси.

Узагальнюючи викладене, можна відзначити, що професійне становлення слідчого відбувається саме завдяки набутим знанням, навичкам та умінням, які використовуються ним в процесі виконання ним своїх професійних обов'язків, які він отримує в результаті неодноразового проведення типової роботи та в результаті проведення аналогії між ситуаціями, які виникають в процесі діяльності.

Зважаючи на вказане можна сформулювати тлумачити поняття «первинний досвід слідчого», як складну систему набутих знань, умінь та навичок, сформовану в умовах постійного браку часу та інформації, під тиском з боку зацікавлених суб'єктів, емоційної та психологічної напруги, що переплетена симбіозом набутих теоретичних знань та навиків та практичних реалій їх невідповідності у реальності.

Разом з тим, процес набуття первинного досвіду слідчого повинен відбуватись в умовах психологічної та емоційної підтримки, всебічного розвитку особистісних якостей молодого спеціаліста, таких як інтуїція, комунікативність, дисциплінованість, самоорганізація та віра в успіх та справедливість своєї справи та верховенства права в умовах напруженого та лімітованого часу.

Важко переоцінити значення знань, необхідних слідчому для прийняття оптимальних рішень. Ю.М. Грошевий правильно зазначає, що під час прийняття рішень у кримінальному судочинстві використовують три «блоки» знань:

- правові та етичні знання;
- знання, здобуті в результаті суспільно-політичного, професійного та життєвого досвіду;
- знання, здобуті у процесі розгляду справи, у якій приймається рішення (про фактичні обставини, що підлягають доведенню у кримінальній справі) [7, с. 27].

Водночас, варто відзначити, що отриманих знань у вищих навчальних закладах працівникам слідчих органів мало, їх потрібно постійно збагачувати та вдосконалювати. Адже професійно-слідча діяльність вимагає постійного оновлення отриманого багажу знань, що так необхідні слідчому в процесі професійного росту.

З приводу цього С. С. Макаренко влучно зазначає, що слідчі з досвідом роботи п'ять років найбільш пріоритетною вважають таку форму підвищення професійних знань, умінь та навичок, як навчання у системі навчальних закладів. Слідчі з десятирічним досвідом роботи у підрозділах найбільш авторитетно ставляться до самостійної роботи. При цьому пріоритет досягається за рахунок якісного ставлення до зазначеного професійного досвіду. На думку автора, в цій ситуації критичним є становище самої форми здобуття професійного досвіду, як участь у психологічних тренінгах. І тому для подолання такого пасивного ставлення необхідно підготувати фахівців, які б змогли професійно впроваджувати тренінгові заняття у навчальній програмі [8, с. 230].

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок та зазначити, що на рівень професійності слідчих ОВС неабиякий вплив мають такі фактори як набуття первинного особистого досвіду слідчим, запозичення досвіду у своїх співробітників, належний рівень інформаційного забезпечення, яке дозволяє слідчому належно вивчати нормативні акти та застосовувати їх у своїй роботі, вміння обмінюватись інформацією між співпрацівниками та колегами та брати все корисне з неї.

Так, процес набуття первинного досвіду слідчим є складним і кропітким. Адже для слідчої діяльності характерне подолання опору зі сторони осіб, що не зацікавлені в успішному розслідуванні справи. Напевно, в жодній сфері людської діяльності не зустрічається такого активного перешкоджання зі сторони третіх осіб.

Таким чином, «первинний досвід слідчого» має свої специфічні елементи, серед яких: мотиваційний елемент (бажання та цілі особи, що вперше зайняла посаду слідчого отримати знання, вміння та навички щодо проведення досудового розслідування від інших співробітників), інформаційний елемент (основні уявлення та поняття, а також знання слідчим законів та інших нормативно-правових актів), операційний елемент (уже сформовані уміння, навички, що склалися в процесі життєвих ситуацій).

До етапів набуття «первинного досвіду професійно-слідчої діяльності» слід віднести такі: 1) проходження особами, що навчаються у відповідних навчальних закладах виробничої практики та стажування в органах досудового розслідування під керівництвом досвідчених слідчих ОВС України; 2) прийняття особи на посаду слідчого та проходження стажування під керівництвом досвідченого слідчого ОВС України; 3) участь у складі слідчих груп у кримінальних провадженнях щодо різних за тяжкістю кримінальних правопорушень, з іншими більш досвідченими слідчими ОВС України; 4) самостійна участь слідчого у кримінальному провадженні та проведення всього комплексу процесуальних дій та прийняття необхідних процесуальних рішень.

Отже, аналізуючи вказані якості слідчого, можна зробити наступний висновок. Набуття первинного досвіду слідчого відбуватиметься швидко та з користю для його майбутньої професійної діяльності лише за умови наявності вищезазначених якостей, їхнього всебічного та цілеспрямованого розвитку.

Важливим фактором у набутті досвіду слідчим є належний рівень інформаційного забезпечення, яке дозволяє слідчому належно вивчати нормативні акти та застосовувати їх у своїй роботі. Так, дослідники, які вивчали особливості слідчої діяльності, зазначали, що пізнавальний компонент слідчої діяльності – пізнавальна діяльність слідчого – полягає в тому, що він збирає й досліджує різні факти, на основі яких повністю відтворює минулу подію, всі взаємозв'язки осіб, пов'язані з цією подією, вивчає особистість суб'єкта злочину та аналізує їх у відповідності до чинного законодавства.

Крім того, як зазначають вчені, для того щоб не припуститися помилки в процесі логічної обробки даних, що надходять, слідчому необхідно добре знати й суворо дотримуватися логічних законів і форм мислення, діалектично підходити до розгляду відомих фактів у їх взаємозв'язку й взаємозумовленості, постійно контролювати, чи є в його розпорядженні достатні докази для того, щоб зробити той або інший висновок [9, с. 238]. Також в процесі здійснення своїх професійних завдань слідчий повинен найретельнішим чином перевіряти будь-які показання обвинувачуваного, вживати всіх заходів до встановлення істини по кримінальній справі, суворо погоджувати свої дії із правовими й етичними нормами [10, с. 78]

Для набуття досвіду значне місце належить і отриманій інформації, що надходить до слідчого різними шляхами. Це і спілкування з колегами та наставниками, і вивчення значної бази нормативних документів, і збирання необхідної інформації, яка так чи інакше впливає на формування досвіду, котрий слідчий використовує у своїй діяльності. Крім того, досвід слідчого повинен формуватись під впливом фактора наставництва. Це означає, що більш досвідчені колеги мають поступово ознайомлювати слідчого-новачка із розслідування справ, не допускати порушення емоціональної рівноваги в роботі і зрушень в психічному плані, що можуть відбутись при ознайомленні із розслідуваннями по важким і особливо важким злочинам.

Процес набуття первинного досвіду слідчого повинен відбуватись в умовах психологічної та емоційної підтримки, всебічного розвитку особистісних якостей молодого спеціаліста, таких як інтуїція, комунікативність, дисциплінованість, самоорганізація та віра в успіх та справедливість своєї справи та верховенства права в умовах напруженого та лімітованого часу.

Отже, аналізуючи все вищевикладене, з впевненістю можна сказати, що результати слідчої діяльності безпосередньо знаходяться в прямій залежності від професійної підготовки слідчих працівників, їх здатності вирішувати будь-які поставлені завдання, від рівня знань, умінь та навичок у відповідній сфері, котрі вони отримують в процесі набуття досвіду. Саме тому, на сьогодні, одним із

головних питань в правоохоронних органах є питання професійної підготовки слідчих працівників, постійне підвищення та вдосконалення їх навчання із запозиченням передових та дієвих зарубіжних та вітчизняних методик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта [Текст] / М-во образования и науки Украины, Харьковский нац. ун-т им. В. Н. Каразина. - 2-е изд. - Харьков : ХНУ им. Каразина, 2010. - 365 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка; под ред. проф. Н. Ю. Шведовой. Изд. 14. М.. 1983. 816 с.
3. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. М.: Сентябрь, 1996. 96с.
4. Белкин А.С., Жукова Н.К. Образование. Голографический поход. Екатеринбург, 1999. 135 с.
5. Керліц К.В. Проблеми законодавчих гарантій діяльності слідчого органів внутрішніх справ. Вестник криміналістики. М.:Спарк, 2000. № 1 С.324-327.
6. Волчецкая Т.С. Ситуационный подход в обучении криминалистики. Вестник криминалистики. М.:Спарк, 2000. № 1. С. 23–28.
7. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе: учб. пос. Харьков. 1979. 226 с.
8. Макаренко С.С. Вплив сугестії на формування комунікативних якостей, навичок та вмінь слідчого. Науковий вісник Львівського державного університету Національної поліції. Серія психологічна. Львів, № 1.2008. С.224-235.
9. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Академічний курс. К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре». 2004. 424 с.
10. Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Следственная тактика: принципы и функции: учб. пос. К. 1983. 112 с.

УДК 349.2

Рудяк В. О.,
*аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ»

У статті здійснено розгляд наукових позицій вчених щодо суспільно-правового розуміння поняття «складні життєві обставини», здійснено аналіз вказаного поняття у співвідношенні із такими поняттями як: «труднощі», «непередбачувана ситуація», «стресова ситуація», «критична ситуація». Розглянуто складні життєві обставини як частину соціальної ексклюзії, у співвідношенні із поняттями «нормальне життя», «життєві труднощі», «життєва ситуація», «життєва обставина» та «складність», з точки зору розуміння складних життєвих обставин як стану особи, який характеризується відповідними фізичними, фізіологічними, розумовими чинниками особи, а також іншими чинниками, які не залежать від волі особи тощо. Наголошено на тому, що у науковій літературі не має єдності у термінологічному розумінні поняття «складна життєва обставина», а отже фактично відсутні чіткі критерії, які характеризують ситуацію, в яку потрапила людини чи її сім'я як складну. У рамках статті науковцем названо основні фактори, які можуть спричинити виникнення складних життєвих обставин та надано авторське розуміння поняття «складна життєва обставина».

Констатується факт того, що складні життєві обставини, як складова частина соціальної ексклюзії, передбачає суттєве обмеження особи у реалізації окремих прав людини, що пов'язано із її соціальним статусом, недостатніми фінансовими ресурсами, старістю, станом здоров'я та ін.

Ключові слова: обставина, життєва обставина, складність, життєва ситуація.